

Jerzy Kleer

ZAGROŻENIA GLOBALNE: PRÓBA IDENTYFIKACJI

Streszczenie: Treścią artykułu jest próba identyfikacji zagrożeń globalnych, które charakteryzują się powszechnością, wzrostem intensywności, procesami kumulacyjnymi, oraz wizualizacją. Zagrożenia globalne zostały podzielone na trzy grupy: zagrożenia światowe (brak ładu światowego, sprzeczność między globalizacją a interesami państw narodowych, niezdolność czasowa dostosowania się człowieka do tempa zachodzących zmian); zagrożenia podstawowe (kryzys kapitalizmu w sferach: polityczno-ustrojowych, ekonomicznych i społecznych oraz zmiany demograficzne); zagrożenia przetrwania (podaż surowców, niszczenie środowiska, rynek pracy, postęp techniczny, powstawanie megamiast). Wnioski koncentrują się na przyczynach nieefektywności dotychczasowych rozwiązań oraz wizji możliwych zmian systemowych.

Słowa kluczowe: zagrożenia globalne, zagrożenia światowe, kryzys kapitalizmu, zagrożenia przetrwania.

I. Uwagi wstępne

Próba łącznego potraktowania zagrożeń globalnych wymaga uzasadnienia, bowiem w dotychczasowej praktyce, a także ujęciach teoretycznych były z reguły traktowane rozdzielnie. Przyczyny, jak sądzę, były dosyć prozaiczne. Dla ich praktycznego zwalczania, rozdzielne traktowanie miało i ma dostatecznie wiarygodne uzasadnienia, natomiast z punktu widzenia teoretycznego, nie było i nadal brak jest zwartego konceptu. Łączne potraktowanie zagrożeń globalnych ma, jak należy sądzić, uzasadnienie przede wszystkim w tym, że rozwój współczesny, a zwłaszcza ten w przyszłości, charakteryzuje się i charakteryzować się będzie swoistą kumulatywnością tych zagrożeń. I stąd ich rozpoznanie może ułatwić tworzenie systemów ułatwiających ich zwalczanie, a co najmniej ich łagodzenie. Uświadomienie owego kompleksu zagrożeń, zmusza do myślenia długookresowego oraz tworzenia strategii rozwoju, uwzględniających potencjalne skutki w przypadku biernego oczekiwania.

Kompleksowe podejście do zagrożeń globalnych ma służyć dwóm niejako celom: zrozumieniu systemu czy mechanizmów wiążących bardzo różne rodzaje i typy zagrożeń; a ponadto uświadomieniu, że ich zwalczaniu czy przeciwdziałaniu ich pojawieniu, musi stać się działaniem wielu państw czy organizacji.

Innymi słowy: walka z zagrożeniami globalnymi wymaga pewnego quantum solidarności międzynarodowej.

W uwagach wstępnych nie może zabraknąć odpowiedzi na pytanie, jakie siły oraz mechanizmy są odpowiedzialne za pojawienie się zagrożeń globalnych, wszak wiele z nich miało miejsce również w przeszłości. Różnice są dwojakie; po pierwsze, występowały w swoistej izolacji, a po wtóre, dotyczyły tylko niektórych państw czy grup społecznych.

Co zatem takiego wydarzyło się w ostatnich 3-4 dekadach, że zagrożenia nabrały charakteru globalnego? Źródeł należy szukać w konsekwencjach, jakie pociągnęła za sobą globalizacja, uruchamiając na nieznaną w przeszłości skalę siły rynkowe, które w powiązaniu z rewolucją informacyjną objęły większość państw świata. Zwłaszcza, że czasowo zbiegły się one z upadkiem systemu socjalistycznego i likwidacją świata dwubiegunowego. Uruchomione zostały równocześnie wielkie pokłady chciwości i egoizmu, państwowego, narodowego, ale przede wszystkim indywidualnego, który miał wsparcie czy siły napędowe mechanizmami rynkowymi oraz w szerokim procesie coraz powszechniejszej komercjalizacji dóbr i usług. Wzrost gospodarczy stał się naczelnym kryterium oceny państw, poszczególnych podmiotów gospodarczych, ale również gospodarstw domowych i jednostek. Gromadzenie bogactwa, a także afiszowanie się nim, stało się głównym składnikiem prestiżu. Zagrożenia występujące w przeszłości w swoim otoczeniu, zaczęły się kumulować i stawały się globalnymi.

Prognozy rozwojowe z reguły prezentują przyszłe trendy czy kierunki, w jakich zmierza zarówno świat, ale przede wszystkim poszczególne państwa czy regiony. Zagrożenia są traktowane głównie jako czynniki utrudniające czy hamujące rozwój.

Celem poniższej analizy jest próba identyfikacji zagrożeń, głównie tych o charakterze globalnym. Celem bowiem jest spojrzenie na przyszły rozwój właśnie z punktu widzenia owych zagrożeń. Jest to uwarunkowane w specyfice współczesnego świata. Niemniej zagrożenia są również wyzwaniem, bowiem zmuszają do tworzenia warunków umożliwiających ich przezwyciężenie, a co najmniej łagodzenie.

Założenia, na jakich oparta jest poniższa analiza, są następujące:

- Globalizacja i rewolucja informacyjna, mimo licznych przeszkód i zagrożeń, jakie już istnieją, a także pojawiają się w najbliższych kilku dekadach, będą miały trwały charakter. Co wszakże nie znaczy, że procesy globalizacyjne nie będą podlegały dosyć istotnym modyfikacjom, chociażby przez tworzenie mniej lub bardziej trwałych układów regionalnych. Podobnie zresztą będzie również z konsekwencjami rewolucji informacyjnej, która w istniejących koncepcjach teoretycznych stanowi jeden z podstawowych fundamentów cywilizacji wiedzy.
- Gospodarka rynkowa stanowić będzie podstawowy i trwały system gospodarowania. Ale sama gospodarka rynkowa będzie podlegała istotnym modyfikacjom, czego jednym z głównych przejawów w ostatnich kilku

dekadach było rozerwanie związków między gospodarką realną a gospodarką wirtualną.

- Państwo, jako suwerenny byt, będzie wprawdzie trwałym składnikiem struktury światowej, ale i ono będzie podlegało istotnym przemianom, głównie po przez związki z instytucjami międzynarodowymi czy ponadnarodowymi. Na ile będzie zmuszone zrzec się pewnych funkcji władczych na rzecz tych instytucji, jest kwestią odrębną, którą w tym miejscu można pominąć. Należy wszakże podkreślić, iż inna będzie z tego punktu widzenia pozycja i rola wielkich i silnych ekonomicznie państw (gospodarek), a inna tych mniejszych i słabszych.

II. Specyfika zagrożeń globalnych

Współczesne zagrożenia różnią się w porównaniu do tych jakie istniały w przeszłości następującymi cechami:

- Charakteryzują się one przede wszystkim powszechnością, tzn. że dotyczą wszystkich państw współczesnego świata. Jest to zjawisko nowe wynikające głównie, chociaż nie jedynie, z procesów globalizacyjnych, a także skutków rewolucji informacyjnej, które w nieznanym w przeszłości zakresie powiązały poszczególne państwa, gospodarki i społeczeństwa. I to zarówno w procesach korzystnych, jak i w mniej korzystnych.
- Cechują się one także znacznie większą siłą oraz intensywnością w porównaniu z przeszłością, co stanowi skutek zarówno wzrostu siły ekonomicznej państw, przyrostu liczby ludności, jak i zmian w środowisku naturalnym, a także nowych rozwiązań technicznych;
- Mają one znacznie większą skłonność do kumulacji, tzn. łącznego występowania, co przejawia się znacznie silniejszymi skutkami negatywnymi. Pojawienie się zagrożeń w jednym obszarze wpływa na pozostałe typy zagrożeń, które już istnieją bądź są w trakcie powstawania.
- Pojawia się wreszcie nowa, specyficzna cecha zagrożeń, w postaci ich wizualności. Wpływ ten przejawia się głównie w tym, że o każdym zagrożeniu czy jego efektach świat dowiaduje się nie tylko w postaci słowa, ale przede wszystkim obrazu. Jest to efekt rewolucji informacyjnej i szerokiego wpływu mediów na funkcjonowanie współczesnych społeczeństw. Świadomość tego typu wiedzy staje się samo przez się zagrożeniem, bowiem wywołuje fale strachu, których eliminacja jest niezwykle trudna i długotrwała.

Dla poniższej analizy zagrożenia globalne zostały w sposób nieco umowny podzielone na trzy grupy:

- ✓ Pierwsza nazwana została zagrożeniami światowymi;
- ✓ Drugą określono jako zagrożenia podstawowe;
- ✓ Trzecia wreszcie ujmowana jest jako zagrożenia związane z przetrwaniem, zarówno w przedziałach średniookresowych, jak i długookresowych.

III. Zagrożenia światowe

Zagrożenia światowe można określić czy zdefiniować jako takie, w które uwikłane są wszystkie państwa globu ziemskiego. Można do nich zaliczyć trzy typy zagrożeń. Mają charakter specyficzny w tym sensie, że wprawdzie są w nie uwikłane wszystkie społeczności, jednakże ich konsekwencje charakteryzują się różnym charakterem, co wynika z różnego poziomu gospodarczego i cywilizacyjnego.

Można je opisać następująco:

- *Brak ładu światowego*, tzn. brak jasnych, ogólnych, równoprawnych reguł gry, w sferze politycznej, ekonomicznej i społecznej, przestrzeganych przez podmioty systemu światowego, zarówno polityczne, społeczne, a przede wszystkim ekonomiczne.
- *Sprzeczność między procesami globalizacyjnymi a interesami państw narodowych*. Stanowi ona efekt olbrzymiego ich zróżnicowania politycznego, ekonomicznego, społecznego i kulturowego, które w najbliższych kilku dekadach nie ulegną zbyt daleko idącemu złagodzeniu. Nastąpią jedynie głębokie przetasowania w roli, jaką odgrywać będą poszczególne państwa. Owo przetasowanie może tylko pogłębić istniejące sprzeczności na poziomie bądź regionalnym, bądź światowym. A zapewne na jednym, jak i drugim.
- Ostatnie dwa stulecia charakteryzowały się *gwałtownymi zmianami we wszystkich obszarach działalności człowieka*. W obecnym stuleciu należy oczekiwać co najmniej równie szybkich zmian, a zapewne szybszych. Zmianom tym nie towarzyszą jednak równie szybkie procesy dostosowawcze społeczności światowej. Rytm zmian, jakie tworzy człowiek jest dużo szybszy, aniżeli jego zdolności adaptacyjne do zachodzących zmian.

IV. Zagrożenia podstawowe: kryzys kapitalizmu i zmiany demograficzne

Zagrożenia globalne można pogrupować w pewne powiązane ze sobą powiązane segmenty. Są ze sobą nie tylko silnie zespolone, ale charakteryzują się swoistą kumulacją, a także zmiennością wpływu poszczególnych segmentów na pozostałe.

W poniższej grupie zagrożeń można wyróżnić swoisty czworobok: kryzys współczesnego etapu kapitalizmu, charakteryzującą się: kryzysem polityczno-ustrojowym; specyficznym typem kryzysu ekonomicznego; kryzysem społecznym. Również zmiany demograficzne stanowią istotny składnik owego kryzysu. Założyć bowiem należy, że w ciągu najbliższych dekad kapitalizm, jako system oparty na gospodarce rynkowej oraz wolnościach jednostkowych nie zostanie zastąpiony przez inny, co nie znaczy, iż nie nastąpią istotne jego modyfikacje w wyniku istniejących zagrożeń.

To, co można w najbardziej ogólny sposób powiedzieć o specyfice zagrożeń występujących w tym czworoboku, sprowadza się do tego, że ma ona cha-

rakter narastających powiązań, zarówno wskutek własnej dynamiki, jak i wzajemnego oddziaływania. Stanowi to efekt zróżnicowanych interesów poszczególnych państw, których w możliwym do przewidywania okresie nie uda się rozwiązać. Zagrożenia występujące w poszczególnych segmentach będą w różnych fazach przyszłego rozwoju odgrywały odmienne role.

Trudno obecnie przesądzić, który segment będzie dominował w poszczególnych fazach przyszłego rozwoju. Opierając się na doświadczeniach ostatnich dwóch dekad można założyć, że będzie to kombinacja segmentów polityczno-ustrojowego oraz ekonomicznego. Te w każdym razie będą dominowały w okresach krótkich i średnich. Natomiast zagrożenia związane przemianami w segmencie społecznym oraz demograficznym, będą decydujące w okresach średnim i długim.

Kryzysy polityczno-ustrojowe

Zdefiniowanie kryzysu polityczno-ustrojowego w skali globalnej jest kwestią złożoną. Ma on bowiem liczne uwarunkowania oraz przejawy na poziomie globalnym oraz w poszczególnych państwach. Na poziomie globalnym wiąże się, po pierwsze, z możliwością funkcjonowania gospodarki rynkowej w różnych systemach polityczno-ustrojowych, i po wtóre, w narastaniu sprzeczności między poszczególnymi państwami, będących skutkiem zmiany układu sił politycznych i ekonomicznych w świecie. A także w różnych wizjach przyszłego rozwoju, zarówno w skali światowej, jak i regionalnej.

Na poziomie poszczególnych państw stanowi on funkcję dojrzałości społeczeństwa, określoną głównie przez system kulturowy, poziom ekonomiczny oraz edukacyjny. Zróżnicowanie polityczno-ustrojowe jest współcześnie olbrzymie, a w najbliższych dekadach będzie zapewne wzrastało, bowiem procesy konwergencyjne, jeśli nawet w niektórych przypadkach wystąpią, nie będą miały charakteru powszechnego. Rozwój współczesny nie jest bowiem oparty na jednej trajektorii, co znajduje swoje odbicie głównie w rozwiązaniach polityczno-ustrojowych. Gospodarka światowa może bowiem rozwijać się w różnych systemach politycznych.

Zasadniczy wpływ na kryzysy polityczne mają jednak uwarunkowania wewnętrzne, wynikające z pogłębiającego się zróżnicowania dochodowego, konfliktowego charakteru partii politycznych, skutków rewolucji informacyjnej oraz pojawienia się „społeczeństwa spektaklu”.

Efektom tych czynników jest kryzys systemu demokratycznego w tradycyjnym jego kształcie, a także w braku nowych rozwiązań instytucjonalnych. Istnieje również niedostatek nowych idei, które stanowiłyby podstawę zmian, jakie są niezbędne dla funkcjonowania współczesnego świata.

Świat współczesny znajduje się w olbrzymiej nierównowadze polityczno-ustrojowej, wynikającej z zachodzących przetasowań sił ekonomicznych, politycznych oraz odmienności ideologiczno-kulturowych. Rola ideologii w ostatnich okresach znacząco wzrasta, wpływając na charakter systemów politycznych.

W tle tych zmian kryje się zarzewie konfliktów zbrojnych, które z uwagi na posiadane przez poszczególne państwa rodzaje broni (atomowej, chemicznej czy bakteriologicznej) stanowią zagrożenia, jakie w przeszłości nigdy w tak dużej skali nie występowały. Niemniej istotny jest wzrost oraz aktywność różnych ruchów populistycznych, zarówno skrajnie prawicowych, jak i lewicowych, chociaż oba te określenia mają, jak należy sądzić, nieco inną treść czy charakter w porównaniu z przeszłością.

Kryzysy ekonomiczne

Współczesna gospodarka światowa „produkuje” i „produkuje” będzie liczne zagrożenia o charakterze globalnym nie tylko w krótkim, ale również w średnim i długim okresie. Jeżeli kategorię kryzysu ekonomicznego ujmować będziemy w szerszym kontekście, tzn. jako zjawisko permanentnej nierównowagi, wówczas kryzys w skali światowej będzie miał charakter trwały. Stąd też tego typu zagrożenia będą największe. Przesądzają o tym następujące procesy:

1. W gospodarce światowej następuje zasadnicza zmiana miejsc poszczególnych państw w potencjale ekonomicznym. Coraz większe znaczenia i lepszą pozycję uzyskują kraje przynależne do tzw. gospodarek wschodzących. Prowadzi to do głębokich napięć między poszczególnymi państwami. Tak głębokich zmian nigdy w przeszłości nie było, zwłaszcza, że gospodarki wschodzące, odgrywające już ważną rolę w gospodarce światowej, wywodzą się spoza kręgu cywilizacji euro-atlantyckiej.
2. Szybki rozwój gospodarek wschodzących dokonuje się z reguły w oparciu o inne trajektorie rozwoju w porównaniu do tej, jaka dominowała, przynajmniej do lat 80. XX w., wywodzącej się z euro-atlantyckiej cywilizacji, uznawanej za jedyną efektywną z ekonomicznego i społecznego punktu widzenia. Okazuje się, że szybki rozwój może mieć miejsce również w warunkach odmiennych systemów kulturowych, uwzględniających inny typ wartości.
3. W wyniku procesów globalizacyjnych oraz autonomizacji systemu finansowo-bankowego, od lat 90. XX w. nastąpiło rozerwanie bezpośrednich związków między gospodarką wirtualną obejmującą większość systemu finansowego a gospodarką realną. W tym procesie tkwią źródła permanentnych kryzysów finansowych. Problem jest złożony, bowiem autonomiczne rynki finansowe nie poddają się, przynajmniej jak na razie, jakiejś sensownej regulacji.
4. Procesy globalizacyjne gwałtownie przyspieszyły rozwój, głównie przez wzrost siły ekonomicznej korporacji ponadnarodowych. Nastąpiła silna ich autonomizacja w stosunku do państw suwerennych, a także ich wpływ na politykę poszczególnych państw. Związki między polityką a szeroko rozumianym biznesem stały się niezwykle silne, który wywiera coraz większy wpływ na politykę.

5. Zarówno na poziomie światowym, jak i na poziomie poszczególnych państw ma miejsce bardzo silne zróżnicowanie dochodowe, które w sposób negatywny wpływa na strukturę społeczną, zwłaszcza na jej spójność, a także na długotrwały, zrównoważony wzrost gospodarczy. Zróżnicowanie dochodowe jest, jak się dosyć powszechnie twierdzi, większe niż kiedykolwiek w okresie kapitalizmu. Zagrożenie jest tym większe, iż brak sił, a także koncepcji umożliwiającej złagodzenie istniejącego zróżnicowania. Tradycyjne metody nie mają większych szans by mogły zostać efektywnie wykorzystane.
6. Do najważniejszych zagrożeń o długotrwałym charakterze zaliczyć należy zadłużenie, zarówno przytłaczającej większości państw, jak i gospodarstw domowych. Stanowi to jedno z najpoważniejszych zagrożeń współczesnego świata. Również ten typ zagrożeń nie jest możliwy do poważniejszego złagodzenia w średnim okresie.
7. Wśród głównych zagrożeń mieści się również szybko rozwijający się model konsumpcjonizmu, ukształtowany w krajach rozwiniętych, ale w wyniku procesów imitacyjnych szybko się upowszechniający w pozostałych krajach, zarówno w gospodarkach wschodzących, jak i w krajach słabo rozwiniętych.

Zespół powyższych okoliczności wpływa na trudności i konflikty w funkcjonowaniu zarówno gospodarki światowej (brak ładu światowego, słaba efektywności instytucji międzynarodowych, zróżnicowane cele ekonomiczne), jak i poszczególnych państw (zależność od rynków finansowych, handlu światowego, silne zadłużenia państw itp.). A system powiązań wirtualnych, narastający wraz z rozwijającą się rewolucją informacyjną, pogłębia i zaostrza już istniejące zagrożenia, zwłaszcza, że poszczególne grupy polityczne i społeczne są uwikłane w różne ideologie o zabarwieniach populistycznych, nacjonalistycznych, religijnych. Zagrożenia tworzą przy tym dogodny klimat do upowszechniania ideologii konfliktogennych.

Trudno także założyć, że zmiany w układzie sił ekonomicznych dokonają się w sposób pokojowy, czy nie wywołają konfliktów o różnym charakterze, łącznie z wojnami o surowce, rynki zbytu, nowoczesne technologie, podbój kosmosu, kwalifikowaną siłą roboczą itp.

Kryzysy społeczne

Kryzys społeczny współczesnego systemu kapitalizmu należy rozpatrywać w szerokim kontekście, łącznie z kryzysem czy kryzysami polityczno-ustrojowymi i ekonomicznymi. Ma on specyficzny charakter, bowiem wiąże się z przemianami transformacyjnymi. Jesteśmy bowiem świadkami początkowych faz przekształceń systemu kapitalistycznego, jaki dominował przez prawie cały wiek XX, którego przemiany zapoczątkowała globalizacja oraz rewolucja informacyjna. Zmiany te sięgają głęboko, bowiem obejmują nie tylko politykę i gospodarkę, ale całą sferę czy ściślej system społeczny. Zmiany w systemie społecznym stanowią długotrwałe zagrożenia dla całego układu globalnego. bowiem niszczą podstawową tkankę na jakiej wznosi się cała budowla formacji

ekonomiczno-politycznej. O nowym kształcie przyszłego systemu niewiele potrafimy obecnie powiedzieć, niemniej nastąpiło kilka istotnych zmian, które wskazują na początki głębokich przekształceń transformacyjnych. Przekształcenia, których specyfikację niżej przedstawiam, stanowią długookresowe zagrożenia globalne, które częściowo można łagodzić, ale trudno będzie wyeliminować.

1. Zasadniczym przemianom ulega struktura społeczna pod wpływem przekształceń struktury produkcji, ściślej gwałtownego wzrostu sektora usług w tworzeniu produktu narodowego.
2. Konsekwencją tych przekształceń jest załamanie tradycyjnego podziału na klasy społeczne, charakterystyczne dla społeczeństwa opartego na cywilizacji przemysłowej. Skutkiem tego procesu nastąpiło głębokie rozchwianie struktury społecznej.

Pojawiły się nowe, swoiste podklasy czy grupy społeczne, stanowiące efekt przemian transformacyjnych. Można tu wyróżnić: wyodrębnienie z klasy kapitalistów finansjery, związanej głównie z rynkami finansowymi; pojawienie się prekariatu, ludzi z wyższym wykształceniem o czasowym, nietrwałym zatrudnieniu, a także klasy czy tylko grupy menedżerów, którzy nie będąc pełnymi właścicielami kapitału, podejmują decyzje co, gdzie i kiedy inwestować. Ta właśnie grupa reprezentuje olbrzymią siłę ekonomiczną.

3. Innym przejawem kryzysu społecznego jest trwałe bezrobocie, zarówno w okresach wzrostu, jak i depresji (kryzysu). Jest to efekt zmian w strukturze produkcji, pojawianiu się coraz to nowych zawodów oraz zanikania starych. Zawód czy specjalizacja przestały być czymś trwałym, obejmującym cały okres produkcyjny człowieka.
4. Tradycyjne struktury ulegają swoistemu rozbiciu w wyniku rewolucji informacyjnej, pojawiają się więzi czy wręcz społeczeństwo sieciowe. Jest ono podatne na różnego rodzaju ideologie, manipulacje, pozorny związek interesów itp. Rewolucja informacyjna tworzy, przynajmniej wśród różnych grup społecznych wizje możliwych, szybkich zmian, a także uproszczony obraz świata, jego funkcjonowania, zbieżności interesów, a także obraz wrogów, często wyimaginowanych. Staje się to dodatkowym czynnikiem rozchwiania struktur i więzi społecznych, jakie istniały w cywilizacji przemysłowej.

Okoliczności powyższe powodują, że tworzenie nowych, spójnych struktur społecznych będzie procesem długotrwałym, konfliktogennym, tworzącym zagrożenia, zarówno na poziomie poszczególnych państw, jak i w skali globalnej. Czynnikiem potęgującym będą: głębokie i zapewne narastające zróżnicowania dochodowe, liczne, konkurencyjne ideologie oraz nacjonalizmy państwowe.

Zagrożenia i kryzysy demograficzne

Ostatnim członem analizowanego czworoboku są zmiany demograficzne, które mają charakter rewolucyjny, przynajmniej z punktu widzenia czasu, w jakim nastąpią. Do najważniejszych zaliczyć należy:

1. Wzrost ludności do 2050 r. ma wynieść około 2 mld. Istotne jest jednak nie tylko samo zwiększenie ludności świata, ale dodatkowe czynniki takie, jak jej rozmieszczenie, a zwłaszcza przyrost ludności w gospodarkach wschodzących, o wysokiej stopie wzrostu. Dotyczy to m.in. Chin, Indii, Brazylii, Wietnamu itp., w których nastąpi zmiana popytu (diety) zwłaszcza na żywność. Stworzy to liczne zagrożenia związane z podażą żywności, nasili się deficyt wody pitnej, brak udogodnień związanych z niedorozwojem infrastruktury, w tym także publicznej.
2. Innym zagrożeniem będą zmiany w rozkładzie ludności w skali światowej. Gwałtownie wzrośnie ludność tzw. Południa, i zmaleje Północy, zwłaszcza Europy, nie tylko relatywnie, ale i absolutnie. Zmianom tym będzie towarzyszyło również względne zmniejszenie potencjału ekonomicznego krajów Północy, który pociągnie za sobą konflikty nie tylko gospodarcze, społeczne, ale i ideologiczno-polityczne.
3. Przemiany ekonomiczne i demograficzne będą związane z gwałtownym przesunięciem ludności do miast oraz wzrostem już istniejących megamiast. Obecnie w miastach żyje ponad połowa ludności świata, a w przyszłości ów potencjał znacząco wzrośnie. Wymagać to będzie całkiem innego zarządzania nimi oraz sposobu ich funkcjonowania. Mega-miasta już współcześnie koncentrują wszystkie możliwe patologie, a w niedalekiej przyszłości pojawi się ich znacznie więcej. Przede wszystkim ujawni się gwałtowne zróżnicowanie dochodowe, podziały dzielnic na bogate i biedne. Narastać będą już istniejące w nich patologie społeczne, a także narodowościowe, związane z szybko wzrastającymi procesami migracyjnymi.
4. Innym wielkim problemem związanym ze zmianami demograficznymi, który stanowi wielkie wyzwanie, a zarazem zagrożenie przyszłego rozwoju, jest starzenie się ludności, zwłaszcza w Unii Europejskiej, Chinach i Rosji. Będzie to miało liczne konsekwencje nie tylko ekonomiczne (zmiana struktury popytu na dobra i usługi), ale i społeczne (ochrona zdrowia, wydłużenie czasu pracy itp.).
5. Globalizacja i zmiana układu potencjału demograficznego w świecie, nasili procesy migracyjne, których skutkiem będą liczne problemy związane z wielokulturowością. Dotychczasowe doświadczenia współżycia wielokulturowego okazały się nieefektywne, a nowych pomysłów jak dotąd brakuje. Może się to w przyszłości okazać jednym z poważniejszych zagrożeń, nie tylko na poziomie poszczególnych państw, ale w skali globalnej.

Analizowany czworobok ukazał wiązkę zagrożeń globalnych, które wprawdzie nie są jedyne, ale, jak się wydaje najważniejsze. I co szczególnie istotne, mają one charakter powszechny i długotrwały.

V. Zagrożenia przetrwania

Kompleks zagrożeń określony, jako zagrożenia związane z przetrwaniem jest niesłychanie bogaty, i co ważniejsze różnorodny. Można w nim wyróżnić cztery podstawowe grupy.

Pierwsza dotyczy podaży surowców, żywności oraz wody pitnej, zarówno w zakresie ich dostępności, jak i rywalizacji czy wręcz wojny o ich posiadanie. A także zagrożenia związane z niszczeniem środowiska oraz z szeroko rozumianymi skutkami ocieplenia.

Druga wiąże się z szeroko ujmowanym rynkiem pracy, różnymi przejawami bezrobocia, nietrwałością zatrudnienia, zanikiem pewnych zawodów, zmiennością charakteru pracy oraz konkurencyjnością techniki w stosunku do człowieka. Ściślej, dotyczy ona zmieniających się relacji człowieka do techniki i techniki do człowieka jako czynnika wytwórczego. Pojawi się problem robotyzacji, i jego konsekwencji dla rynku pracy. A przede wszystkim nowy typ napięć między pracodawcami a pracownikami.

Trzecia obejmuje szeroki kompleks zagadnień związanych z postępem technicznym oraz rozwojem nauki. Wzajemnymi relacjami między człowiekiem a techniką, nakładami na naukę, a zwłaszcza rolą tej ostatniej, zarówno w kształtowaniu zagrożeń, jak i w sposobach ich przezwyciężenia. A także w rywalizacji między państwami w zakresie autonomicznego i imitacyjnego wykorzystania techniki dla rozwoju społeczno-gospodarczego. Jest to problem szczególnie złożony, bowiem problem zróżnicowania gospodarczego, społecznego i technicznego jest olbrzymi, i niezależnie od dokonujących się zmian, nie tylko nie będzie malał, ale będzie narastał. Ponieważ system powiązań będzie się zwiększał, owe różnice staną się barierami rozwoju, nie tylko ze względów obiektywnych (materialnych), ale także wizualnych.

Czwarty obszar zagrożeń wiąże się z procesami przemieszczania się ludności w skali globu, wielkimi migracjami, i ograniczonymi zdolnościami dostosowawczymi do nowych warunków. Podstawowe problemy pojawią się nie tylko ze względu na umiejętności zawodowe owych grup, ile z uwagi na odmienność kulturową. Problemy związane z wielokulturowością staną się jednym z najważniejszych zagrożeń. Dotychczasowe doświadczenia, zarówno te stare, jak i te, jakie pojawiły się w okresie drugiej fazy globalizacji świadczą, że przezwyciężenie różnic kulturowych jest znacznie trudniejsze, aniżeli różnic ekonomicznych. Procesy konwergencyjne w sferze gospodarczej dają się już zaobserwować, natomiast w sferze kulturowej, są one nie tylko znacznie trudniejsze, ale silnie konfliktogenne. Wymagają klarownej i spójnej polityki dostosowawczej oraz znacznie dłuższego czasu (być może kilku pokoleń). Z punktu widzenia ogólnego przyspieszenia zmian zachodzących w skali światowej, owa konfliktogenność stanowi znacznie większe zagrożenia, zwłaszcza w okresach permanentnych kryzysów ekonomicznych i społecznych, które prawdopodobnie staną się udziałem przyszłych pokoleń.

Szczegółowy rozbiór powyższych zagrożeń, przekracza ramy tego artykułu, niemniej wymaga kilku uwag ogólnych. To, co wydaje się szczególnie istotne przy analizie zagrożeń przetrwania, wiąże się przede wszystkim z koniecznością jednoczesnego rozwiązywania wszystkich, a co najmniej ich większości. Nie będzie miał miejsca trwały wzrost bez bezpieczeństwa energetycznego, żywnościowego, przy w miarę pełnym zatrudnieniu, i co ważniejsze, bez własnego, dobrego zaplecza naukowego. Żadne średniej wielkości państwo nie może rozwijać się wyłącznie w oparciu o imitacyjny postęp techniczny. Musi posiadać nie tylko otwarte rynki, dobrą współpracę z pozostałymi partnerami czy państwami, ale efektywnie łączyć się w powiązania (ugrupowania) regionalne. To z kolei tworzy istotne zagrożenia związane z koniecznością przekazywania znacznej części funkcji władczych poszczególnych państw na rzecz owych ugrupowań.

Jednoczesność rozwiązań zagrożeń globalnych, wiąże się nie tylko z ich powszechnością, ale co ważniejsze z ich trwałością, a zapewne także z ich narastaniem, jeśli nawet nie wszystkich, to zapewne niektórych. Trudność ich zwalczania wymaga znacznej solidarności, głównie ze strony państw bogatych, a jest to, przynajmniej w najbliższej perspektywie, towar niesłychanie deficytowy.

VI. Kilka uwag podsumowujących

Trzy grupy zagrożeń wydają się szczególnie ważne do uwypuklenia w całym tym bardzo złożonym kompleksie zagrożeń globalnych. Tworzą bowiem groźną mieszankę wybuchową.

Pierwsza dotyczy człowieka z jego zdolnościami kreatywno-innowacyjnymi, jego skłonnościami do ekspansywności i zachłanności w powiększaniu dostępnych dóbr, władzy, a jednocześnie ze zbyt powolnymi i ograniczonymi czasowo zdolnościami dostosowawczymi do zmieniających się warunków.

Druga stanowi zespół czynników związanych głównie ze zjawiskami ekonomicznymi, ale mającymi istotny wpływ zarówno na politykę, problemy społeczne, jak i procesy ideologiczno-kulturowe. Wśród głównych tych zagrożeń warto raz jeszcze wspomnieć o gwałtownych przetasowaniach w układzie sił ekonomicznych w świecie. Nie można tu wykluczyć także konfliktów zbrojnych.

Trzecia grupa wiąże się ze wzajemnymi relacjami między człowiekiem a szybko rozwijaną techniką. Głównym problemem jest tu możliwość zastępowania pracy człowieka przez technikę, nie tylko przez robotyzację, ale być może pojawienie się sztucznej inteligencji maszyn, które nie tylko będą substytucją jego działalności, ale być może będą nim w jakimś stopniu sterowały.

Na zakończenie chciałbym zwrócić uwagę na dodatkowy, ale ważny czynnik dotyczący i w jakimś stopniu spajający różne społeczności, czy ściślej rzecz ujmując, sprowadzający je do wspólnego mianownika. Jest nim strach przed przyszłością. Jego źródła są odmienne dla różnych państw, dla różnych

społeczności, czy grup, ale ów strach, mając różne imiona, różne przejawy, występuje jednak wszędzie. Ma zatem charakter globalny.

Dotychczasowa prezentacja skupiła się głównie na zagrożeniach.

Niemniej należy zwrócić uwagę na fakt, że w odniesieniu do wielu szczegółowych zagrożeń istnieją programy, a także instytucje mające na celu ich przeciwdziałaniu. Z realizacją tych programów jest jednak różnie. W każdym razie w skali globalnej. Gdzie tkwią zatem podstawowe czynniki, które przesądzają o nieefektywności tych działań?

To, co przedstawiam poniżej, jest moją wizją sposobu rozwiązywania owych zagrożeń, chociaż pewne kontury teoretyczne zostały już wcześniej zarysowane, chociaż niekoniecznie dla tych właśnie celów, ile celów związanych z procesami globalizacji. Czy poniższa wizja nie zakrawa na concept utopijny, jest już kwestią odrębną, którą w tym miejscu pomijam.

Wizja ta opiera się i wynika z występowania swoistego czworoboku, który stanowią:

1. Specyfika współczesnego kapitalizmu;
2. Wielobiegunowy układ sił ekonomicznych i politycznych;
3. Brak efektywnej instytucjonalizacji w skali światowej;
4. Początki długookresowej transformacji obecnego systemu kapitalizmu.

Współczesny kapitalizm, przynajmniej w krajach rozwiniętych gospodarczo różni się zasadniczo w porównaniu z tym, jaki dominował 40 czy 50 lat temu. I to zarówno pod względem politycznym, jak i ekonomicznym. Nie wdając się w szczegółowy rozbiór jego kształtu należy zwrócić uwagę na cztery podstawowe wyróżniki:

- Świat współczesny to ponad 200 państw, które znajdują się na bardzo różnym poziomie ekonomicznego i społeczno-politycznego rozwoju, które łączy rynek globalny oraz skutki rewolucji informacyjnej. Ale równocześnie sprzeczność interesów narodowych, wynikających nie tylko z różnic w poziomie rozwoju, ale także z odmienności systemów kulturowych.
- Innym wyróżnikiem jest bardzo szybki wzrost sektora usług w tworzeniu PKB, który w wielu państwach, zwłaszcza rozwiniętych, znacząco wypiera miejsce i rolę przemysłu.
- Nastąpiła daleko idąca autonomizacja sektora bankowo-finansowego, co doprowadziło do rozerwania więzi między gospodarką realną a wirtualną. Ta ostatnia zaczęła w coraz większym stopniu dominować.
- Pojawiła się permanentna nierównowaga w skali światowej, jak i w większości gospodarek narodowych.

Jedną najważniejszych cech współczesnego rozwoju jest wielobiegunowość ośrodków władzy, sił ekonomicznych, politycznych, militarnych oraz ośrodków ciężenia poszczególnych państw. Źródeł tego zjawiska należy upatrywać:

- W upadku systemu socjalistycznego, co spowodowało likwidację istniejącej w przeszłości dwubiegunowości;
- USA nie stały się głównym i jedynym ośrodkiem dominującym w świecie, czego można było się spodziewać przynajmniej na początku lat 90.;
- Mimo powszechności gospodarki rynkowej, pojawiły się różne trajektorie rozwoju, a model euro-atlantycki jest w coraz większym stopniu wypierany przez tzw. gospodarki wschodzące;
- Czy świat może stać się znowu dwubiegunowy: USA-Chiny? Raczej nie. Z istniejących prognoz do 2050 r. wynika, iż nastąpią gwałtowne przetasowania w układzie sił ekonomicznych, a zapewne także politycznych. Prognozy te zwracają uwagę na fakt, iż tylko 3-4 państwa związane z cywilizacją euro-atlantycką znajdują się w pierwszej dziesiątce państw dysponujących największym potencjałem ekonomicznym w skali światowej.

Jedną z ważniejszych cech współczesności jest instytucjonalizacja gospodarki światowej czy szerzej systemu światowego. W warunkach istnienia olbrzymiej liczby państw oraz rynku globalnego, jest to jedna z ważnych form więzi, a także podstawa kształtowania ładu światowego. Taki system instytucjonalny został zapoczątkowany już w ostatniej fazie II wojny światowej, i był kształtowany, przynajmniej w obszarze systemu rynkowego. W okresie istnienia dwubiegunowości oraz dominacji modelu państwa dobrobytu, dosyć dobrze się sprawdzał, przynajmniej do czasu drugiego etapu globalizacji i upadku systemu socjalistycznego.

Zastępowanie modelu państwa dobrobytu i dominacja reguł rynkowych w skali światowej, choć dla państw bardzo zróżnicowanych kulturowo, ekonomicznie, a także politycznie, spowodowało, że istniejące formy instytucjonalne z obowiązującymi regułami gry nie odpowiadają ani wymogom, ani też interesom wszystkich państw. Stąd też ich funkcjonowanie jest mało skuteczne, zarówno wskutek ograniczonych funkcji władczych, jak i obszarów działania czy ściślej wpływu.

Konsekwencją tych procesów jest bardzo duże zróżnicowanie, zwłaszcza dochodowe, mające stałą tendencję do pogłębiania.

Wielobiegunowość ujawniła, iż konieczne jest istnienie wielu instytucji o charakterze międzynarodowym, jakie byłyby w stanie zapewnić podstawy konsensusu dla wszystkich państw, tworzących czy zmuszonych do tworzenia porządku światowego. Już nieco wcześniej stworzona została teoria globalnych dóbr publicznych, które pełniłyby tę funkcję. Miałyby za zadanie realizowanie podobnych zadań, jak krajowe czyste dobra publiczne, którymi zarządzają poszczególne państwa. Tymi dobrami miały być zarówno już istniejące instytucje międzynarodowe, jak również nowe, niezbędne dla w miarę sprawnego funkcjonowania ładu światowego: politycznego, ekonomicznego, a także wielokulturowego. Dotychczasowa praktyka wykazała niską sprawność funkcjonowania dotychczasowych globalnych dóbr publicznych, nie tyle z uwagi na zły koncept teoretyczny, ile zbyt słabe wyposażenie tych instytucji w odpowiednie funkcje

władcze oraz nie respektowanie obowiązujących reguł ze strony państw narodowych; brak odpowiedniego ich finansowania etc. Jednym z najważniejszych wymogów globalnych dóbr publicznych jest zdolność do kształtowania kompromisu państw uczestniczących w tych instytucjach, i respektowanie podjętych decyzji. A to często stoi w sprzeczności z interesami krótkookresowymi poszczególnych państw czy zwykłym egoizmem narodowym. Stąd też jeden z najważniejszych mechanizmów tworzenia ładu światowego jest mało sprawny. Istniejące instytucje są nieefektywne, a w każdym razie nie gwarantują tworzenia w miarę spójnego systemu zabezpieczającego dobre funkcjonowanie ładu światowego.

Kumulacja zagrożeń i niezdolność do ich skutecznego rozwiązywania jest, jak się wydaje skutkiem wyczerpywania się obecnej formuły funkcjonowania gospodarki rynkowo-kapitalistycznej. Model ten w historycznym rozwoju przechodził już kilka metamorfoz, zarówno z punktu widzenia struktury i organizacji produkcji, jak i nadbudowy polityczno-społecznej.

Wydaje się, że jesteśmy u progu nowej transformacji, która nadal będzie oparta na gospodarce rynkowej, prywatnej własności, w miarę suwerennym państwie narodowym. Ale wzajemne relacje, zarówno między sektorem publicznym a sektorem prywatnym, podobnie jak między państwem narodowym a instytucjami międzynarodowymi czy ponadnarodowymi, ulegną dosyć istotnym zmianom.

Idea transformacji ma kilka istotnych przesłanek, którymi są:

- poszerzająca się globalizacja i upowszechniająca się rewolucja informacyjna;
- zmieniająca się struktura produkcji, ze szczególnym znaczeniem sektora usług i postępującą robotyzacją;
- zręby globalnej instytucjonalizacji w postaci globalnych dóbr publicznych;

To, czego jednak brakuje, to nowych idei, które mogłyby się stać wizją, a zwłaszcza czynnikami konstytuującymi ową transformację.

Barierami owych przemian są, jak dotąd:

- Siły polityczne i ekonomiczne, które nie są zainteresowane w zmianie istniejącego status quo;
- Olbrzymie zróżnicowanie w skali świata, a także w obrębie poszczególnych państw, które z jednej strony hamują ową transformację, ale w szczególnych okolicznościach mogą stać się siłą napędową owych zmian;
- Czynniki czasu przyspieszający narastające zagrożenia, a jednocześnie utrudniający znacznej części społeczeństw, zarówno zrozumienie charakteru zmian, jak i zdolności dostosowania się do nich;
- Zróżnicowanie, przeciwstawność czy wręcz wrogość systemów kulturowych stanowiących jedno z najważniejszych ograniczeń możliwości przeciwdziałaniu zagrożeniom;
- Czasowa czy trwała niezdolność do kompromisu ze strony państw oraz poszczególnych grup społecznych.

Wybrana Literatura

- Comte-Sponville A., Czy kapitalizm jest moralny? Wyd. Czarna Owca, Warszawa 2012;
- Fukuyama F., Koniec historii, wyd. Znak, Kraków 2009;
- Fukuyama F., Historia ładu politycznego, wyd. Rebis, Poznań 2012;
- Golka M., Cywilizacja współczesna, wyd. Oficyna Naukowa, Warszawa 2012;
- Handler E., Die Geschichte der Zukunft. Sozialverhalten heute und der Wohlstand von Morgen / Kondratieffs Globalsicht, Brendow-Verlag Munster 2007;
- Jeleński A., Nowoczesne technologie (info., nano, bio,) w perspektywie 2050 r. Możliwości odpowiedzi Polski na problemy światowe. w: Wizja przyszłości Polski, T. III Ekspertyzy. Wyd. Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy prezydium PAN, Warszawa 2012;
- Kaul I., Grynberg J., Stern M.A., Global Public Goods, New York-Oxford 1999;
- Kaul i., Conceicao P., La Golven K., Mendoza R., Provinding Global Public Goods, Managing Globalization, New York 2003;
- Kleer J., Globalizacja a państwo narodowe i usługi publiczne, wyd. Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, przy Prezydium PAN, Warszawa 2006;
- Kleer J. Globalizacja w warunkach różnych cywilizacji, w: Zeszyty Naukowe PTE, Kraków 2008;
- Kwint V., The Globar Emergining Market. Strategic Management and Economics, New York-London 2009;
- Leggewie C., Welzer H., Konie świata jaki znaliśmy. Klimat, przyszłość i szanse demokracji; wyd. Krytyki Politycznej, Warszawa 2012;
- Madison A., Growth and Interaction In the Word Economy, London-New-York 2004;
- Orłowski W., Świat do przeróbki. Spekulanci, bankruci, giganci i rywale, wyd. Agora Warszawa 2011;
- Randers J., A global Forcast for the Next Forty Years. Maszynopis 2012;
- Studia bezpieczeństwa Red. P.D. Williams, wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012;
- Szymańska D., Urbanizacja na świecie, wyd. PWN, Warszawa 2007;
- Wierzbicki A. P., Techno.: Elementy niedawnej historii technik informacyjnych i wnioski naukowawcze. Wyd. Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Instytut Łączności Warszawa 2011;
- Wilkinson R., Pickett K., Duch równości. Tam gdzie panuje równość, wszystkim żyje się lepiej. Wyd. Czarna Owca Warszawa 2011;
- Word Bank Report. Global Development Horizons 2011. Multipolarity New Global Economy New York 2011;
- World Population Prospect. The Revision, vol. I Comprehensive Tables U.N. New York 2009.

Global Threats: an Attempt of Identification

Abstract: This paper presents an attempt to identify global threats characterized by universality, increase of intensity, cumulating processes and visualization. Global threats are subdivided into three groups: worldwide threats (lack of global governance, conflict between globalization and the interests of national states, difficulty of fast adaptation of people to the speed of contemporary changes); fundamental threats (a crisis of capitalism in the political and institutional, economic and social spheres, and demographic changes), survival threats (supply of raw materials, pollution of environment, labour market, technological progress, emergence of megacities). Conclusions concern the reasons of inefficiency of previous solutions and a vision of possible systemic changes.

Keywords: global threats, worldwide threats, crisis of capitalism, survival threats

prof. dr hab. Jerzy Kleer
Zastępca Przewodniczącego Komitetu
Prognoz „Polska 2000 Plus” PAN
Uniwersytet Warszawski,
Instytut Nauk Ekonomicznych PAN